

csak szólni kell, hogy jobban kellenek, mint tegnap vagy tegnapelőtt.

Kedei Mózes ezt írja erről a fontos életérzésről: „Érdemes-e élni? Habozás nélkül mondom belül: természetesen. Érdemes élnem: a gyermekekért, akiket meg kell keresztelnem, az ifjakért, akiket meg kell esketnem, a gyászolókért, akiket meg kell vigasztalnom, a könyvekért, amelyeket el kell olvasnom, a barátokért, akiket fel kell keresnem. Érdemes élni, mert az élet egy csoda. Csoda, hogy vagyok, lélegzem, dolgozom, álmodom, örvendek, szeretek – csoda, hogy élek. Jön a tavasz, újra kizöldül az erdő, újra kivirá-

goznak a fák, távolba szaladó utak hívnak... Érdemes élni.”

Ebből is látszik, hogy bármilyen témához nyúlt a szerző, saját énjén átszűrve fogalmazta meg gondolatait, amelyekről már az előszóban kijelenti: mindegyik kis rész önálló egység, tehát nem függenek össze, nem egymás előzményei vagy folytatásai. Ezzel nyilván azt kívánta jelezni, hogy ezeket a gondolattéglákat bármikor beépíthetjük mindennapi falainkba, amelyeket azért kell építenünk, hogy magasabbról messzebbre és tisztábban láthassunk.

P. Buzogány Árpád

Robert Offner: *Ein bisher unbekannter Brief der siebenbürgischen Arztes Johannes Hertelius an den flämischen Botaniker Carolus Clusius vom 8. Februar 1593.* [Johannes Hertelius erdélyi orvos 1593. február 8-án Carolus Clusius flamand botanikushoz intézett eddig ismeretlen levele.] Különnyomat az Orvostörténeti Közlemények / Communications de Historia Medicinæ (Budapest) 2009. évi 206–209. számából, 225–242.

Egyházalapítónk, Dávid Ferenc családjáról aránylag kevés adat maradt fent. Jakab Elek 1879-es monográfiája és Binder Pál családfával ellátott adatgazdag közleménye (Keresztény Magvető, 1979. 104–125.) után nem sok remény maradt újabb adatok felkutatására. Az eddigi ismeretek így foglalhatók össze:

Dávid Ferenc első ízben 1557–1558 táján alapított családot. Felesége neve ismeretlen, a házasságból születő négy gyermekről maradt híradás. Egy meg nem nevezhető lánya

Sommer János költő felesége lett, az 1574-es pestis ragadta el. Kata nevű lányát Trauzner Lukács városi jegyző vette nőül. Dávid nevű fia (1560–1582) korán meghalt, talán ő működött közre az apja védelmére 1581-ben kiadott „Defensio” összeállításában. A legismertebb János/Hannes nevű fia lett. 1565 körül született, Bázelen, Heidelbergben és Páduában tanult, orvosi doktorátust szerzett, de botanikusként is jelentős. Még Páduában ő állította össze Antonio Magini 1596-ban Velencében kinyomtatott földrajz-

könyvének Erdélyre vonatkozó fejezetét. 1594–1595 táján hazatért Kolozsvárra, ahol 1601-től városi orvos lett, a százas tanács tagjának is megválasztották, gazdag könyvtárat gyűjtött. Dávid 1570-ben megözvegyült, úgyhogy 1572-ben másodszor is megnősült. Steffen Münchennek, a magyarul Barát Istvánként emlegetett többször is főbírórságot viselt gazdag polgárnak a Kata nevű lányát választotta párjául. A fiatalasszony azonban nem érezte jól magát e kapcsolatban, s 1574-ben édesanyjához szökött. A nagyenyedi zsinat 1576-ban kimondta elválásukat. Ez aztán sok gúnyolódásra adott alkalmat.

Robert Offner, a kolozsvári orvosi egyetem egykori végzettje, ma Németországban élő, magyarul anyanyelvi szinten beszélő orvostörténész az erdélyi – főleg szász – orvosi hagyományok kutatója. Többször is előadást tartott az Erdélyi Múzeum-Egyesület orvoskongresszusain. A rangos budapesti orvostörténeti folyóiratban most megjelent német nyelvű dolgozata egy Hertel-levél kapcsán született, s számos adattal gazdagítja a Dávid Ferenc orvos fiára vonatkozó ismereteinket.

A szerző abból indul ki, hogy a késő reneszánsz idején a tudósok a nagy távolságok, háborúskodások ellenére is állandó kapcsolatot tartottak levelezés útján. A hagyatékokban fennmaradt, eddig csak nehézségek árán kutatható levélgyűjtemények most egyre gyakrabban közkinccsé válnak az internetnek köszönhetően. Így si-

került rátalálni a leideni egyetem levéltárában őrzött 1300 tételt felölelő Carolus Clusius-levelezésben a Hertel-levélre. A továbbiakban Offner bemutatja a két levelezőtársat. A legújabb nemzetközi irodalom adatainak összevetésével rajzolja meg Johannes Hertel életpályáját.

Hertel édesapja és bátyja halála után Kornis Farkas Udvarhelyszéki főkirálybíró udvarában él Homoródszentpálon, valószínűleg nevelőként. A Kornis-fiú kíséretében jut el Páduába, ahol 1586-ban a jogi karon tanul. 1587-ben már Bázeli egyetemén Johann Jakob Grynaeus kalvinista teológussal folytat disputációt, mely még abban az évben nyomtatásban is megjelenik. Feltételezhetően a bázeli híres orvos-botanikus professzorok előadásait is hallgatja. 1587 ősztől egy szemesztert Heidelbergben diákoskodik. 1589 tavaszán már újra a páduai egyetem diákja. Itt szerez 1591-ben orvosi és bölcséleti doktorátust. Minthogy Páduában a magyarok és szászok is a diáktársadalom német nációjához tartoztak, ennek keretében Hertel felelősségteljes tisztségeket kapott: prokuratornak, majd syndicusnak is megválasztották. Erre az egyetem egyik épületében emléktábla és mellszobor is emlékeztet. A fiatal végzett Páduában maradt, s a már idős Giacomo Antonio Cortuso (1513–1603) professzor mellett segédtanári tisztséget töltött be, vezette az egyetemi Botanikus Kertet. 1593-

ban, az új professzor, Prospero Alpini (1553–1617) kinevezésével szűnt meg e beosztása. Hertel 1594-ben térhetett haza Erdélybe, ahol Gyulafehérváron Báthory Zsigmond fejedelem orvosa volt egy ideig. A fejedelem 1598-ban orvosi és diplomáciai tevékenységének elismeréseként birtokot adományozott neki. 1601 tájától élt Kolozsváron, ahol orvosi gyakorlatot folytattott, 1603-ban városi orvosnak választották. Rövidesen a város százas tanácsának is tagja lett. Offner 1612-t jelöli meg Hertel elhalálzási évének, más források 1630 tájára teszik ezt. Binder Pál egyik kötete (*Közös múltunk*. Bukarest, 1982. 294–301.) a százérfiak 1617-es és 1623-as jegyzékében is feltünteteti a szász nációt képviselő Hannes Hertel nevét. Hertel kolozsvári orvosi munkásságáról eddig még nem sikerült adatokat feltárni.

Carolus Clusius (1526–1609) a késő reneszánsz Európa egyik legnagyobb tudósa volt. A flandriai Arrasban született, Gentben nevelkedett, 1546-tól a löweni egyetem diákja volt. 1548-ban Marburg, 1549-ben Wittenberg tanulmányai színhelye, az utóbbi egyetemén Melanchton előadásait hallgatja. 1550-től Montpellierben végzi orvosi és botanikai tanulmányait, itt kezdi tudományos munkásságát is. 1554-ben Antwerpenben telepszik le, később Párizsban él. Magántanítványai kíséretében beutazza Nyugat-Európa nagy részét. Mindenütt növénytan gyűjtést folytat. Az Ibéri-

ai-félsziget 200 új növényfaját írja le. 1573-ban II. Miksa császár meghívja Bécsbe, ahol udvari orvos és botanikus lesz. Ekkoriban nyílik alkalmá Magyarország flórájának a felkutatására és leírására. 1588-tól hat éven át Majna-Frankfurtban fejedelmi botanikus és a fűvészkert igazgatója, majd 1593-ban meghívják a leideni egyetem professzorául, az egyetemi botanikus kert vezetőjéül. Híres mikológus volt, s nevéhez fűződik a tulipán hollandiai meghonosítása. Jóformán kora minden természettudósával levelezett. Mi itt megjegyezhetjük, hogy – nem szakkörökben – Kolozsvárt az 1990-es évek elejétől vált ismertté Clusius neve, amikor a Brassai Sámuel Líceum a zwollei Carolus Clusius Kollégiummal kötött testvériskolai kapcsolatot. A kolozsvári kollégiumépületben hollandok segítségével sikerült egy alagsori termet rendbe tételni, s az máig a Carolus Clusius nevét viseli.

A mindössze fél oldalnyi, 21 sort kitevő levelet fénymásolatban, s gondozott (rövidítéseket feloldó) latin szöveggel, valamint német fordításban közli Offner. Az 1593. február 8-án Bécsben kelt, Frankfurtba küldött levél a reneszánsz korban szokásos udvariassági formulákon kívül két érdekesebb adatot tartalmaz. Egyrészt tudatja, hogy várják a páduai egyetemre Justus Lipsius jeles tudós megérkezését, másrészt magokat kér Clusius csodálatos botanikus kertjéből a páduai fűvészkert számára. A választ, illetve

a küldeményt Mátyás főherceg udvari szabójához, Philipp Carottóhoz kéri, aki esetleg utána küldi azt Erdélybe. Az aláírás is érdekes: „Johannes Hertelius, Transylvanus Saxo”. Vagyis Hertel tudatosan szásznak vallotta magát.

A levél kapcsán néhány dolgot kell tisztázni. E levélből derül ki, hogy Hertel Bécsben is járt, valószínűleg Páduából Erdély fele tartva állt meg ott. Carottóhoz, az udvari szabóhoz fűződő kapcsolatáról semmit sem lehet kideríteni. Érdekes viszont a levél keltezése. A páduai egyetem története szerint Hertel 1593. február 11-ig állt az intézmény szolgálatában. Február 8-án még a páduai egyetem – általa vezetett – fűvészkertje részére kér növénymagokat. Úgyhogy Hertel még azt remélhette, hogy erdélyi útja után visszatérhet a páduai munkahelyére. A levél Frankfurtba volt címezve, akkor már Clusius éppen átköltözöben lehetett Leidenbe – amiről bizonyára Hertel még nem értesült –, s így a levél a leideni hagyatékban őrződött meg. Nincs nyoma annak, hogy Clusius válaszolt-e Hertelnek, vagy netán elküldte a kért magokat. Offner feltételezi, hogy Hertel már korábról ismerhette Clusiust, ugyanis Heidelbergből átutazhatott Frankfurtba, sőt az sem kizárt, hogy Clusius hatására választotta az orvosi stúdiumokat. A levélben említett Justus Lipsius (1547–1606) kora egyik leghíresebb – szintén flamand eredetű – tudósa, sztoikus filozófusa volt. A páduai egyetem szeret-

te volna őt megnyerni tanáruul, s a levél írása idején reménykedtek érkezésében. Végül Lipsius még sem lett páduai professzor. Az sem tisztázható, hogy személyesen ismerte-e Hertel Lipsiust, leveleztek-e. Egy fennmaradt dedikáció bizonyítja, hogy Sarmasághi Zsigmond, a hálás páciens 1601-ben egy Lipsius-kötetet adományozott Hertelnek.

Szintén a levelezések kutatása során talált Offner még egy érdekes adalékot Hertel páduai éveire. Joachim Camerarius (1534–1598) nürnbergi orvostudós és botanikus Erlangenben őrzött hagyatékában található Prospero Alpini Páduában végzett velencei orvos és botanikus, több könyv szerzőjének 1593 januárjából származó levele, amelyben segítséget kér. Mint írja, rövidesen elkezdí növénytan és farmakológiai előadásait Páduában. Ellenjelöltje, „Joannes Artellius Transylvanus” (aki nyilván azonos Hertellel) mindent elkövet, hogy a diákok előtt hírnevét megrontsa, mindent megtesz kézzel-lábbal, ami lehetséges (*omniaque pedibus manibusque facturum puto*), hogy a német nációnál tartózkodókat távol tartsa óráitól. Ezért arra kéri Camerariust, hogy nagy tekintélyét vesse latba a német nációnál: ne bojkottálják óráit. Egy februárban a német nációnál prókuratorától írt levél bizonyítja, hogy Camerarius eleget tett a kérésnek, sőt a diákok igen elégedettek Alpini előadásaival.

Alpini tanszékre kerülését követően Hertelnek nem sok esélye maradt páduai karrierje folytatására. Offner valószínűtlennek tartja, hogy 1593 februárjában Hertel Erdélybe utazott volna, inkább visszatért Páduába, s ott még egy ideig próbált megélhetési lehetőséget keresni.

Barátja, a Páduában tanuló Kornis György áprilisi és júliusi, apjához intézett leveleiben is említi, hogy Hertel még ott időzik, s készül hazautazni. Akkoriban egy hosszú és fáradságos Erdélybe való hazatérés után nem egyhamar indultak újabb európai útra az

emberek. Nem tarthatjuk kizártnak, hogy éppen a fejedelmi udvarból kapott meghívásnak eleget téve jött vissza Erdélybe Hertel János.

Robert Offner tanulmánya megismertet a 16. század európai tudósvilágával, a kapcsolattartással és az egyetemi élettel is. Számunkra különösen fontos, hogy összefoglalja és kiegészíti a jeles erdélyi orvostudósra és botanikusra, Hertel Jánosra vonatkozó adatokat. A dolgozat végén rövid magyar összefoglaló s egy 55 tételes irodalomjegyzék található.

Gaal György

ABSTRACTS

József Simon: *The Status of Philosophy in the Tradition of Transylvanian Antitrinitarism*

The role of philosophy in early modern Protestant thinking turns out to be quite ambivalent regarding the cultural trends of 16th and 17th centuries. It is obvious that the emergence of modern philosophy is tightly bound to the attitudes exercised by Protestants in the Netherlands and England at this period. However, these cultural attitudes were embedded in an antiphilosophical framework. This ambivalence cannot be eliminated since the main target of Protestant criticism of philosophy was the ideologically compromised wisdom of the schools in the middle ages or pagan antiquity. If an antiphilosophical attitude can be seen as a common feature of Protestant thinking, it is nevertheless the very initiator of new philosophy as well. My study investigates this twofold role of philosophy played out in the history of Transylvanian Antitrinitarian intellectual reflections in the period 1568–1598. According to the thesis of the papers, philosophy gained an increasingly higher and higher reputation among radical Protestant intellectuals in Transylvania. This story begins with the refusal of philosophical terms in theological debates in the late 1560s, develops through the emancipation of human epistemology (philosophy and fiction) in theological issues in the 70s and reaches its end in the application of a very large spectrum of Aristotelian philosophy in antitrinitarian exegetics in the 80s and 90s. In this sense I invite the Reader to participate in a colourful journey through the ambitious intellectual experiments by Ferenc Dávid, Jacobus Palaeologus, Christian Francken and György Enyedi.

Elek Rezi: *Theology and Culture. Remarks on László Szabédi's Unitarian Belief*

This study deals with the religious and theological orientation of the famous Hungarian Unitarian poet, linguist, and university professor László Szabédi (1907–1959). The author shows in detail that in spite of Szabédi's controversial general view of life (ideology) during the social and political changes after the First World War and under the pressure of communist ideology following the Second World War in Transylvania, Szabédi remained faithful to his Unitarian